

Kitap Tanıtımı/Book Review

**Mesut Karakulak, *Türkistan'da Efendiler ve Köleler*, Kronik Kitap,
İstanbul 2020, 202 s., ISBN: 978-605-7635-50-1**

Zafer SEVER*

Türkistan, Türklerin yoğun bir şekilde yaşadığı kadim coğrafyalarının başında gelmektedir. Dolayısıyla ülkemizde Türkistan'la alakalı birçok akademik çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar genel itibariyle siyasî tarih ağırlıklı olmuştur. Ancak son zamanlarda Türkistan'ın sosyal ve kültürel hayatına dair eserlerde de tedricen bir artış söz konusudur. Bu çalışmalardan biri Mesut Karakulak tarafından kaleme alınan *Türkistan'da Efendiler ve Köleler* adlı eserdir. Hassaten çalışma Batı Türkistan coğrafyasında yer alan Buhara ve Hive hanlıkları çerçevesinde ele alınmıştır. Türkistan'da kölelik mefhumu Türkiye'de derli toplu bir

* Dr., zafersever89@gmail.com ORCID: 0000-0003-1876-0246. (Makale gönderim tarihi: 17.05.2020; Makale kabul tarihi: 22.05.2020)

çalışmanın konusu olmamıştır. Bu nedenle bu eser Türkiye'deki Türkistan çalışmalarına yeni bir pencere açmaktadır. Türkistan'ın vebasının konu edinildiği bu çalışma, yazar tarafından tüccar, seyyah, diplomat notları ve arşiv kayıtları çerçevesinde Batı ve Doğu birincil el kaynaklar kullanılarak hazırlanmıştır.

Eser; "Türkistan'da Köleliğin Kaynağı: Hürriyetten Köleliğe", "Türkistan Ekonomisinde Kölelik", "Türkistan'da Toplum ve Köle: Nüfus, Emek Gücü ve Toplumsal Statü", "Diplomasiden İşgale: Rus Esirleri Meselesi, Köleliğin Kaldırılması ve Kurtuluş Hikayeleri" adlı okuyucunun dikkatini cezbedebilecek dört bölümden oluşur. Ayrıca metin içerisinde verilen ara başlıkların özel olarak seçildiği görülmektedir. Ekler kısmında yer alan Türkistan'daki köle fotoğrafları ve çizimleri, okuyucuların köleleri gözünde canlandıracağı ve okuyucuları tarihin bu kara, hazin dolu sayfalarına götüreceği malumdur. Ekler haricinde eserin sonunda sonuç, kaynakça ve indeks yer alır.

Çalışmanın ilk bölümü Türkistan'da köleliğin kaynağı, beslendiği sebepler üzerine hasredilmiştir. Türkistan'da yağmanın ana figürü olan Türkmenler üzerine özel olarak değinilmiştir. Yazar, Türkmenlerin yağma geleneğinin ana aktörleri olduğunu belirtir. Yağma geleneğinin Türkistan'da gelişen sosyo-ekonomik sebepleri üzerinde ayrıntılı bir şekilde durur. Yağmanın aslında sıradan bir olgu olmadığı, Türkmenlerin yoğun ve zorlu bir hazırlık aşamasının ardından yapıldığını örneklerle açıklar. Yani yağmanın en uygun tabirle onların mesleği, hayat tarzları olduğu açık bir şekilde görülür ve Türkmenler, Akdeniz'de yağma yapan korsanlara benzetilir. Hakeza, yağma yapan Türkmenlerin yaşam tarzları bakımından XVI. asırda Hazar'ın kuzeyinde, Volga Nehri civarında yağma yapan Kozaklara da benzerlik gösterdiğini söyleyebiliriz. Türkmenlerin genellikle köle ettiği bu insanlar İranlılar, Ruslar ve Türkistan'da yaşayan birçok halktan oluşmaktaydı. Yine bu bölümde kölelerin nasıl bir ticari emtia gibi görüldüğü ve köle pazarlarına acımasızca götürülüş hikayelerine yer verilir. Esasen Türkmenlerin, Türkistan'da sadece oluşturulan ve geliştirilen bir sistemin çarkı oldukları, Türkistan'da bulunan hanların köle ticaretinin etkin rol oynadıkları yazar tarafından açık şekilde belirtilir.

İkinci bölüm belki de köleliğin temel sebebi olan ekonomik nedenler üzerine ayrılmıştır. Kitabın da isminde yer alan “efendiler” paranın mevzu bahis olacağı bu bölümde ortaya çıkar. Türkistan’da ekonominin temel kaynağını oluşturan bu sistem, insani değerlerin unutulduğunu, paranın ve ticaretin her şeyin üzerinde görüldüğünü açıkça gösterir. Yazar da anlattığı birbirinden ilginç ve trajik hikayelerle bu durumun altına çizer. Yine bu bölümde kölelerin satış fiyatları, köle pazarları, alıcı ve satıcılar, insanların nasıl pazarlık konusu olduğu, yaşanan anlaşmazlıklar ve gerginlikler detaylı olarak verilmiştir. Kuşkusuz köle pazarları hanların izni ve gözetimi altındaydı. Her satıştan beşte bir oranında bir ödeme hanlıklara yapılırdı. Bu durum köle tedarikçilerine farklı yollardan kölelerin elden çıkarılması gibi sonuçlar doğurmuştur. Köle pazarları haricinde hanlardan vergi kaçırmak için fidye usulü de yaygınlık göstermiştir. Kimi zaman köleler değerli bir hediye gibi sunulmaktan da geri durulmamıştır. Bu bölümün son kısmında ise Ruslarla birlikte 1873 yılında Türkistan’da köleliğin yasaklanmasıyla gelişen süreç ele alınmıştır. Ancak yazar tarafından Türkistan’da köle ticaretinin hâlâ varlığını sürdürdüğü kanıtlarla açıklanır.

Çalışmanın üçüncü bölümü kölelerin Türkistan toplumundaki yeri ve toplumsal statüsü üzerine ayrılmıştır. Yazar tarafından verilen verilere göre köleler, sürekli değişen popülasyona rağmen genel nüfusun yaklaşık yüzde beşini oluşturmaktadır. Kölelerin ağırlıklı kısmını İranlı Şiiilerin oluşturduğu görülmektedir. Bunun sebebinin ise dinî ve coğrafi nedenlerden olduğu belirtilmektedir. Yine bu bölüm, bölgeye seyahat eden tüccar, seyyah ve diplomatların gözlemleri çerçevesinde birincil kaynakların ışığında hazırlanmıştır. Köleleri toplumun bütün kesimlerinde ve iş sahasında görmek mümkündür. Tarım gücünden marangoza, han saraylarından orduya kadar köleler her yerde yoğun bir şekilde yer almaktadır. Ordu içerisinde yer alan kölelerin farklı milletlerden olduğu görülür. Rus esirler bu ordular içerisinde önemli bir yekûn oluşturmaktadır. Bu nedenle Rusların bu konu üzerinde önemle durduğu, bu köleleri kurtarmak için diplomatik kanallara başvurduğu, çalışmada geniş yer tutar. Ayrıca Rusların bölge hakkında malumat toplamak için sık sık seyyah, diplomat gönderdiği belirtilmektedir.

Bu bölümün en dikkat çeken konularından biri ise kölelerin topluma entegre olmayı başardıkları ve toplumun en önemli parçası olmalarını anlatan kısımdır. Öyle ki sisteme ayak uyduran İranlı kölelerin dahi Türkmenlerle birlikte İran'ın içlerine yağmaya gittikleri görülür. Yazar tarafından verilen bu bilgiler onların topluma ve sisteme en üst düzeyde uyum sağladıklarını gösterir. Ayrıca bu bölümde kadın köleler üzerine durulmaktadır. Onların hukuki ve sosyal hakları hakkında geniş izahlar yer alır. Kölelerin daha önce topluma entegre oldukları görülse de onlara uygulanan şiddeti göz ardı etmemek gerekir. Onlara yapılan ağır işkenceler yazar tarafından kaynaklardan naklen anlatılmıştır. Esirler için kaçmanın ağır bir cezası vardı. Örneğin kaçan esirlerden bazılarının yakalandıktan sonra kulaklarının ve burunlarının kesildiği ve teşhir edildikleri belirtilmiştir. Bu işkence yoluyla teşhir elbette Türkistan'a has bir durum değildir. Özellikle Rusların kendilerine karşı bağımsızlık mücadelesi veren Başkurlara karşı aynı muameleyi yaptığı bilinir. Yazar, Rus ve Batılı insanların verdiği bilgilerde çoğunlukla ön yargılı ve taraflı bir tutum izlediklerini özellikle belirtir.

Son bölüm diğer üç bölüme nazaran daha özel bir konuyu muhteva eder. Rusların Türkistan'daki köle siyasetine odaklanmıştır. Bu bölümde Rusların köleliği bahane ederek Türkistan'ı işgal ettiği ve köleliği lağvettiği süreç anlatılır. Çünkü bölgedeki Rus köle nüfusu hatırı sayılır bir sayıya ulaşmıştır. Bu durumu bahane eden Ruslar Türkistan hanlıkları ile diplomatik bağlantılar kurarak bölgeyi keşfetmek ve bölgede kalıcı bir kolonizasyon sağlamak için yerel bağlantılarını güçlendirmeye çalıştığı görülür. XVII. asırdan itibaren başlayan bu diplomasi trafiği, XIX. asırda kendini Türkistan topraklarının işgal sürecine kadar sürmüştür. Türkistan'da köleliğin yasaklanmasına rağmen yine devam ettiği yazar tarafından ortaya konulmuştur. Köleliğin ortadan kalkmaması Rusların köleliği kaldırma söylemini de rafa kaldırmaktadır. Türkistan'da kendi döktüğü Türkmen kanı da cabasıdır. Bu bölümün son kısmı kölelerin özgürlüklerine kavuşmaları için gösterdikleri mücadelenin hikayesine ayrılmıştır. Bununla birlikte köleliğin sona erdirilmesi için gerekli olan hükümler maddeler şeklinde açıklanmıştır.

Yazarın da girişte belirttiği gibi kölelik sadece bir topluma mal edilemeyecek kadar evrensel bir olgudur. Bu kitap, Buhara ve Hive hanlıkları çerçevesinde kölelik mefhumunu ele almıştır. Hülasa, Genel Türk Tarihi çalışmalarına farklı bir kapı aralayan bu çalışmanın kendinden sonra Türkistan'la ilgili yapılacak sosyal çalışmalara ilham olacağı açıktır. Yazar, duru ve yalın bir dille eserini kaleme almış, akıcı bir üslup kullanmıştır. Bu nedenle çalışmanın geniş bir okuyucu kitlesine hitap edeceği kanaatindeyiz. Tarih okuyucularının dışında geniş bir kitleye hitap edeceğini düşündüğümüz bu eserin giriş kısmında Türkistan coğrafyasının sınırlarının çizilmesi gerekliliğinin elzem olduğu açıktır. Ayrıca son bölümde Rusların haricinde Türkistan'da fazlaca köle nüfusu olan İranlılar faslının da bir başlık altında değerlendirilmesi gerektiği görüşündeyiz.

